

Колот А.М.,

д-р екон. наук, проф.,
проректор з науково-педагогічної роботи,
завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці
kolot@kneu.kiev.ua

Кравчук О.І.,

канд. екон. наук, доцент, доцент
кафедра управління персоналом та економіки праці
kravchuk_ok@yahoo.com
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

Колот А.М.

д-р экон. наук, проф.,
проректор по научно-педагогической работе,
заведующий кафедрой управления персоналом и экономики труда

Кравчук О.И.,

канд. экон. наук, доцент, доцент,
кафедра управления персоналом и экономики труда
ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана»

Kolot A.M.,

ScD in Economics, Professor,
Vice rector in Charge of Research and Academic Affairs,
Head of Personnel Management and Labour Economics Department,

Kravchuk O.I.,

PhD in Economics, Docent,
Associate Professor of Personnel Management and Labour Economics Department,
SHEI «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman»

ЛЮДИНА І НОВА ЕКОНОМІКА: ДІАЛЕКТИКА РОЗВИТКУ

ЧЕЛОВЕК И НОВАЯ ЭКОНОМИКА: ДИАЛЕКТИКА РАЗВИТИЯ

THE MAN AND THE NEW ECONOMY: THE DIALECTIC OF DEVELOPMENT

Розглянуто діалектику розвитку людини як стратегічного ресурсу і нової економіки, здійснено теоретико-методологічний аналіз їх взаємодії. Проведене дослідження переконує в тому, що трансформація індустріальної економіки у нову економіку, відкриває нові можливості для розвитку людини, її самореалізації. Водночас ця трансформація пов'язана з дією цілої низки чинників, за якої розбудова нової економіки здійснюється вкрай суперечливо через відтворення старих та появу нових протиріч.

Рассмотрено диалектику развития человека как стратегического ресурса и новой экономики, осуществлено теоретико-методологический анализ их взаимодействия. Проведенное исследование убеждает в том, что трансформация индустриальной экономики в новую экономику, открывает новые возможности для развития человека, его самореализации. в то время как эта трансформация связана с действием целого ряда

факторов, при котором развитие новой экономики осуществляется крайне противоречиво через воссоздание старых и появление новых противоречий.

Dialectic of human development as a strategic resource and the new economy are considered, theoretical and methodological analysis of their interaction made. The study argues that the transformation of the industrial economy in the new economy, opening up new opportunities for human development and its self-realization. At the same time, this transformation associated with an influence of number of factors that makes the development of a new economy highly controversial because of regeneration of old contradictions and the emergence of new ones.

Ключові слова. Нова економіка, мережева людина, людський розвиток, соціально-трудова вимір, економіка людини.

Ключевые слова. Новая экономика, сетевой человек, человеческое развитие, социально-трудова измерение, экономика человека.

Keywords. New economy, network people, human development, social and labor dimension, human economy.

Вступ. У розвитку як економічної теорії, так інших наук — філософських, соціологічних, соціально-трудова — перманентно спостерігаються періоди підвищеної уваги до проблематики функціонування людини в економіці, їх взаємозв'язку (людини і економіки) та з'ясування тенденцій та домінант розвитку. Саме такий період нині переживає наукова спільнота, її численні наукові школи, що досліджують теоретико-прикладні аспекти взаємодії людини і нової економіки.

Дійсно, комплекс чинників, що мають як внутрішнє, так і зовнішнє походження, і з-поміж них — глибокі зміни у структурі та ієрархії рушійних сил розвитку, перманентні кризові явища, наростання економічних та суспільних асиметрій, потреба надати суспільному поступу стійкої динаміки — актуалізують розвиток науки про людину, її працю та відносини, суб'єктом яких вона є. Визнаючи внесок економічної науки і наявних шкіл у наукове забезпечення соціально-економічного розвитку, водночас змушені констатувати, що наукові здобутки у цій царині нерідко межують із поразками. Чимало авторитетних дослідників стверджують, і з ними важко не погодитись, що економічні школи продукують знання, судження, які наближені до поверхні буття, не поглиблюються до системного, цілісного бачення світу економіки, світу праці, світу позаекономічного (морального, духовного). Як справедливо зазначає відомий український фахівець у галузі економічної теорії Г. В. Задорожний, головною бідою економістів і економічної теорії другої половини минулого і початку нинішнього століття є вузькість їхніх поглядів — міркувань, що обмежені рамками їхнього «економічного окопу» [10, с.87].

В економічних науках загалом і зокрема в тих, що вивчають світ праці, багато невпорядкованого набору різноманітних теорій, методів, кривих, формул, але бракує системного погляду на людину; не сталося глибокого опрацювання та реальної інтеграції концепцій людини економічної, людини соціальної і людини відповідальної. Як результат — замість «дерева» економічної науки маємо, за образним висловленням О. І. Ананьїна, «сад камінців».

Постановка завдання. Зосереджуючись на соціально-трудова проблематиці, підкреслимо, що складовою глобальних перетворень і трансформацій, що здійснюються в економіці і суспільстві, є принципово нові зміни, що відбуваються в ролі, статусі, можливостях, мотивації, цінностях людини, і передусім людини економічно активної. Таке твердження впливає з результатів власних досліджень та підготовлених на їх основі публікацій [13; 14; 15; 20; 22], які переконують у тому, що світ праці в найширшому його розумінні радикально змінився. За багатьма параметрами іншою стає роль людини як ресурсу, носія найбільш потужного та затребуваного капіталу, мотивацій та інтересів.

Звідси крайня потреба не стільки уточнень і доповнень постулатів, що нині превалюють, скільки розбудови нової парадигми теоретичних знань про людину, її працю та відносини, що виникають у процесі трудової діяльності. У розвиток цієї тези наголошуємо на тому, що за умов різноманітних трансформацій, що відбуваються навколо нас і в нас самих, виникла об'єктивна потреба не просто оновлення поняттєвого апарату, а наукового опрацювання нової концептології соціально-трудоного аналізу, абсолютно нової вербальної формалізації явищ і процесів, що зародились і наростають у соціально-трудої сфері під впливом інформаційно-комунікаційних технологій та формування нового типу людини праці.

На превеликий жаль, така постановка питання ще не усвідомлена багатьма представниками наукової спільноти, які й далі «латають дірки» і пропонують, так би мовити, йти вперед з головою, повернутою назад. Справді, у багатьох теоретичних конструкціях, що широко репрезентовані в сучасній економічній літературі, образ людини, її місце в координатах нової економіки, роль соціального в нашому житті все ще ближчі до постулатів автора «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776), аніж до реалій сьогодення.

Соціально-трудої науки й далі фокусують свою увагу на традиційних концепціях і теоріях, намагаючись пояснити процеси реального життя тим інструментарієм та методичним багажем, що склався багато років тому. Утім на порядку денному постала проблема конструювання нових соціально-трудоих моделей. Світ праці останніми роками різко змінився. Колишні моделі, системи руйнуються і відмирають; їхнє місце мають посісти нові концепції з іншими властивостями і можливостями. Адже екстраполяція властивостей, закономірностей старих систем на нові реалії безперспективна. Тому, повторимо, на порядку денному — опрацювання теоретико-методологічних засад нової моделі людини, що віддзеркалює соціальні, економічні, демографічні, соціокультурні реалії початку ХХІ століття та враховує тенденції розвитку постіндустріального суспільства.

Результати дослідження. Зважаючи на нинішній стан опрацювання моделі людини початку ХХІ століття, маємо констатувати, що в економічній теорії як минулого, так і сучасної доби й далі залишаються провали в плані обґрунтування її предмета, трактувань об'єкта і суб'єкта економічного процесу, їх взаємозалежності та підпорядкування. Людина в теоретичних економічних конструкціях все ще розглядається односторонньо, спрощено, смітівський образ Homo Economicus все ще «бродить» по шпальтах економічних видань, перекочує в душі й розум людей з покоління в покоління.

У нашій методологічній конструкції людина постає як мета і стратегічний ресурс соціально-економічного розвитку. Водночас нашою принциповою позицією є й те, що на сучасному етапі розвитку економіки і суспільства економічна і соціальна складові суспільного поступу помінялися місцями, домінантою номер один стають соціально-трудої прерогативи, людський розвиток. При цьому іншого формату набуває взаємодія економічної і соціальної компонентів розвитку, які надтісно переплетені та мають функціонувати як єдиний цілісний механізм.

Сучасну роль людини, взаємозв'язок економіки і людського розвитку, проблематику соціалізації відносин у сфері праці слід обов'язково розглядати у контексті діалектики соціальної та економічної складових суспільного розвитку. Опанування достеменної суті цієї діалектики є ключем до усвідомлення глибинних засад людського, трудового виміру економіки, мети її розвитку, потреби соціалізації економічного простору.

Наполягаємо на твердженні, що усвідомлення соціумом цієї діалектики відбувається вкрай повільно і не в останню чергу внаслідок домінування суджень,

уявлень, за яких соціальний чинник все ще розглядається як похідний від економічного, що надає соціальному, людському розвитку ознак вторинності. Справді, соціальний і економічний аспекти суспільного розвитку тісно переплетені. Перш ніж розподіляти створені блага та задовольняти різноманітні потреби, необхідно їх виробляти, і це — аксіома. Водночас це аж ніяк не заперечує першочергової значущості соціального розвитку. Синтез соціального й економічного аспектів суспільного розвитку впливає з їх взаємодоповнюваності та подвійної ролі людини у суспільному виробництві, а саме як фактора і мети виробництва, досягненню якої й покликана слугувати економіка. Економічному розвитку завжди притаманні соціальні наслідки, тобто він соціальний за природою. Інша річ — в який спосіб розподіляються результати економічної діяльності, чи досягається оптимізація інтересів суб'єктів суспільного виробництва, чи домінують на полі соціально-трудої сфери процеси соціалізації або, навпаки, десоціалізації.

Економічною наукою доведено і підтверджується практикою, що економічний і соціальний прогрес, економічний і соціальний розвиток узгоджуються та мають одновекторну динаміку тоді, коли економічні досягнення супроводжуються соціалізацією суспільних відносин та коли така соціалізація виявляється передусім у соціально-трудої сфері і стосується інтересів абсолютної більшості економічно активного населення. У контексті проблематики, що розглядається, принципово важливою є відповідь на запитання: заради кого і заради чого організовується виробництво, здійснюється економічна діяльність і досягається економічне зростання?

Твердження, що соціальна політика має бути похідною від економічної, не випадкові, а є далішим сприйняттям людини лише як працівника, реалізація здібностей і самореалізація якого можливі лише на виробництві. Проте умови і потреби розбудови нової економіки та соціальної держави вимагають запровадження нових принципів формування соціальної політики, усвідомлення її сучасної ролі в забезпеченні соціальної динаміки. Слід виходити з того, що соціальна політика вже виросла з дотеперішніх меж економічної політики, а загальна економізація політики, що була характерна і великою мірою виправдана в доіндустріальному та індустріальному суспільстві, яке сповідувало інші цінності, — це вже атрибутика вчорашнього дня.

Справді, чи може бути соціальна компонента другорядною за умов, коли магістральним напрямом прогресу цивілізації стає розбудова економіки знань, і знання та інновації на 60 % і більше мають наповнити вартість кінцевого продукту? Чи можна й надалі керуватися традиційними уявленнями про взаємозв'язок економічного і соціального розвитку, які сформувалися в епоху індустріалізму, а реальністю сьогодення є разючі зміни у структурі активів суб'єктів господарювання на користь нематеріальних, і лівова частка останніх припадає на людський капітал, що формується здебільшого у соціальній сфері?

З огляду на те, що на сучасному етапі НТР людина стає носієм найбільш потужного, найбільш продуктивного капіталу — людського, і водночас вона зберігає статус мети виробництва, соціальний розвиток остаточно втрачає риси вторинності щодо економічного поступу. У державі соціального типу, у суспільстві, в якому людина розглядається і як головний чинник, і як головна цінність, мета соціально-економічного розвитку, економічна політика має розглядатися виключно як складник соціальної політики, а не навпаки. Тож маємо звільнитися від тягаря застарілих теоретичних уявлень щодо взаємозв'язку і взаємодії економічної і соціальної сфер, економічної і соціальної політики, погляду на соціальну сферу як суто витратну. Пам'ятаймо, що будь-яка догма призводить до застою, постановки помилкових цілей, прийняття хибних рішень, і всі реформаторські зусилля при цьому втрачають сенс.

Значний внесок у формування сучасної парадигми взаємозв'язку та взаємообумовленості соціальної й економічної компонент розвитку, в обґрунтування пріоритетності розвитку людини зробив лауреат Нобелівської премії з економіки 1998 р. Амартія Сен. Цей учений послідовно та переконливо розвінчує міф, згідно з яким розвиток людини та створення умов для гідного життя можуть дозволити собі лише найбільш розвинені країни.

А. Сен спростовує думку, що розвиток людини — це наслідок створення значного економічного потенціалу, а твердження, що спочатку в тій чи тій країні необхідно нагромадити значний економічний потенціал і лише потім можна ставити питання про розвиток людини, вважає і помилковими, і вкрай шкідливими. Формування логічних суджень і прийняття рішень, починаючи з найвищих щаблів, мають здійснюватися, на погляд А. Сена, за таким сценарієм: спочатку керівництво країни як пріоритет суспільного розвитку визначає створення та підтримку інститутів, які безпосередньо забезпечують формування людського капіталу (освіта, охорона здоров'я, культура); далі має відбутися реальна підготовка «економічного дива», що передбачає масштабні інвестиції в людський капітал. Вкладання в розвиток людини мають зачепити абсолютну більшість громадян незалежно від рівня їхніх матеріальних доходів. Сучасний розвиток, у трактуванні А. Сена, — це розширення людських можливостей, людської свободи, це свобода вибору між різними стилями життя, «експансія людських можливостей» [33, с.44; 28, с.35; 34, с.3].

За такого бачення взаємозв'язку та підпорядкування соціального й економічного в суспільному житті стає зрозумілою реальна роль людини як стратегічного ресурсу і мети сучасного соціально-економічного розвитку. Водночас пропонуємо поглибити наявні уявлення щодо людського виміру нової економіки, конкретизувати викладені раніше загальні судження та розглянути їх крізь призму найбільш відмітних рис економіки, яка інтенсивно формується та домінуватиме в наступних десятиліттях XXI століття.

Нова економіка у соціально-трудоному вимірі.

Людина змінює навколишній світ, але й він змінює людину, продукує нові вимоги до неї. Якими є відмітні характеристики нової економіки та як вони впливають на людське буття? Чи справді знайомий нам світ зникає і ми є свідками початку нового «незнайомого світу», нових економіки і суспільства? Чи справді нова економіка — це економіка не товару, а людини, і чому простір нової економіки дедалі більше наповнюється нематеріальними, позаекономічними компонентами? Спробуємо відповісти на ці запитання або принаймні окреслити свою позицію щодо них.

Перехід від індустріальної економіки до економіки з іншими якостями та рушійними силами розвитку супроводжується активним науковим опрацюванням трансформаційних процесів та введенням в обіг нових понять у сфері сучасної економіки та соціуму.

У літературі, здебільш зарубіжній, натрапляємо на десятки термінів: «постіндустріальне суспільство» (Д. Белл) [3], «постіндустріальний капіталізм» (Р. Хейлбронер) [26], «посткапіталістичне суспільство» (Р. Дарендорф) [6], «суперіндустріальне суспільство» (О. Тоффлер) [23], «суспільство третьої хвилі» (О. Тоффлер у роботах більш пізнього періоду) [37], «інформаційна економіка» (Дж. Стіглер) [36, с.213], «епоха інтелектуального капіталу» (У. Ходсон) [30], «комп'ютерна епоха» (Х. Шейкен) [35], «суспільство професіоналів» (Х. Перкін) [32], «постекономічне суспільство» (Г. Кан) [31].

Наявні теоретичні концепти та дефініції стосовно сучасної економіки і соціуму зазначеним вище не обмежуються. На думку авторів, що узгоджується з висновками багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників цієї проблематики, найбільш цінними

як в теоретичному, так і прикладному плані є методологічні засади дослідження економіки, що приходить на зміну індустріальній, які містяться у концепціях постіндустріального суспільства Д. Белла, інформаційного суспільства Й. Масуди та Ф. Махлупа, нового індустріального суспільства Дж. Гелбрейта, електронного суспільства М. Маклюєна, програмованого суспільства А. Турена, електронно-цифрового суспільства Д. Тапскотта, інформаційного мережного суспільства М. Кастельса. Водночас підкреслимо, що серед різноманіття термінів, які наведені вище, широке офіційне визнання отримали два — «нова економіка» (вперше офіційно прозвучав у Доповіді Президента США в 2001 р.) і «економіка знань» або «економіка, що заснована на знаннях».

У всіх наявних доктринах, що містять теоретико-методологічний аналіз нової економіки та її сутнісні характеристики, справедливо наголошується на кардинальному підвищенні ролі знань, інформації у становленні та розвитку цієї економіки. Акцентується увага на тому, що нині не тільки стає більше інформації змінюється її характер, а наша поведінка ґрунтується на новітніх знаннях.

Всебічний аналіз фундаментальних цивілізаційних процесів, що відбуваються в економіці і суспільстві під впливом інформаційно-комунікаційних технологій та інших глобальних трансформацій, міститься у праці відомого американського вченого М. Кастельса [12]. За його висновками, провідною характеристикою сучасного суспільства є мережна логіка його базової структури, що ґрунтується на гнучких горизонтально орієнтованих глобальних мережах та обміні ресурсами. Значну увагу цей дослідник приділяє аналізу якісних перетворень в організації виробництва та змін у змісті і характері соціально-трудових відносин (виникнення нових мереж та суб'єктів інформаційно-глобальної економіки, індивідуалізація праці тощо).

За М. Кастельсом, фундаментальними джерелами продуктивності та влади в інформаційному суспільстві є генерування, оброблення, передавання та використання інформації. При цьому:

- інформація постає як сировина технологій, як предмет праці менеджерів;
- ефекти нових технологій охоплюють усі види людської діяльності;
- інформаційні технології ініціюють мережну логіку змін соціальної системи;
- першорядного значення набуває гнучкість, здатність до вирішальних змін;
- важливу роль відіграє конвергенція конкретних технологій у високоінтегровані системи.

У сучасній економіці новим стає все або майже все. Так, нові технології (інформаційно-комунікаційні, нанотехнології, біотехнології тощо) являють собою не традиційний розвиток продуктивних сил, а принципово нову виробничо-економічну систему. Нова економіка — це й нові, диференційовані види товарів і послуг, які все більше створюються не відокремленням від природного матеріалу непотрібних елементів (токарне оброблення, виплавка металу, оброблення деревини тощо), а комбінованим з'єднанням елементарних частинок. Нова економіка — це й нова мережа зв'язків та відносин. Ідеться про новий формат економічних відносин, нові швидкості і нові форми обміну інформацією, нові швидкості переміщення матеріальних, фінансових і соціальних ресурсів, нові форми та нові швидкості укладання угод, доставки продукції та здійснення фінансових операцій. Нова економіка — це й застосування нових технологій та інших інновацій для виробництва «традиційних», «індустріальних» благ.

Узагальнюючи основні риси нової економіки виокремимо такі:

- перетворення знань, інтелекту на провідний ресурс економічного розвитку та головне багатство суспільства;

- розширення можливостей економічного зростання на основі використання новітньої інформації;
- переважання в структурі економіки сфери послуг, розширення сектору «виробництва людини», пов'язаного з формуванням і розвитком людського капіталу;
- віртуалізація економіки, що пов'язане з функціонуванням глобальної інформаційної мережі, глобального електронного ринку товарів та послуг;
- утвердження інноваційного багатства нової економіки, в якій пріоритетного значення набуває творча, креативна діяльність людини;
- індивідуалізація особистості і суспільства;
- перехід від вертикально інтегрованих структур до мережних організацій, поширення принципів рівноправності та співробітництва, домінування останніх над принципами конкуренції та ієрархії;
- участь у глобальних мережних комунікаціях як умова «конкурентного виживання», розвиток конкуренції мереж.

Отже, якщо сучасну економіку розвинених країн світу, як і нову економіку країн, що розвиваються, розглядати крізь призму найбільш відмітних рис порівняно з економікою індустріальної доби, то неодмінно дійдемо висновку, що такими рисами є великомасштабні зміни у структурі та якості виробничих факторів, небачене зростання знань, інформації, інтелекту, інновацій. Твердження «хто володіє інформацією, той володіє світом» нині вже можна сприймати як аксіому. Перелічені ресурси сучасної економіки одночасно являють собою й визначальні фактори підвищення ефективності виробництва матеріальних і нематеріальних благ та якості життя населення.

Матеріальний, організаційно-технічний бік цього феномену є такий, що знання, інтелектуальна, інноваційна компонента дедалі більше перетворюється на провідну на всіх етапах «життєвого циклу» нових товарів і послуг. Ці компоненти домінують на стадії проектування, виробництва, управління матеріальними і нематеріальними активами. До того ж саме знання стають передумовою розв'язання таких нагальних завдань виробництва, як:

- адаптація людського фактора до динамічно змінюваних умов виробництва;
- прийняття рішень за нестандартних умов;
- організація командної роботи та роботи на результат;
- набуття вміння, здатності вчитися протягом усього життя.

Економічний ресурс, який являє собою сукупність і комбінацію інформації, знань, інтелекту, інновацій, настільки важливий, що його правомірно називати стратегічним. Йому належить майбутнє до появи, не виключено, надстратегічного ресурсу, складниками якого стануть гіперінформація, гіперзнання, гіперінтелект, головним носієм яких залишається людина. Отже, у ХХІ ст. не природні багатства, не територія, а високі технології, знання, інтелект будуть основою економіки, джерелом добробуту і якості життя. Підтвердженням цьому є досвід розвинених країн, де в останні десятиліття відбувається інтенсивне заміщення основних фондів, матеріальних товарних запасів, інших матеріальних активів нематеріальними, фізичного капіталу нефізичним.

Носієм знань, компетенцій, інтелекту, інновацій є людина і перш за все економічно активна, що й обумовлює її провідну роль у розбудові та функціонуванні нової економіки. Отже, нова економіка — це передусім нова економічно активна людина, яка є її стратегічним ресурсом, провідною продуктивною силою. Якщо в економіці індустріального типу людина перебуває біля техніки, обслуговуючи її, то в новій економіці вже техніка перебуває біля людини, посилюючи її продуктивну силу. Так, один з найавторитетніших фахівців у галузі менеджменту Пітер Друкер у публікації в

часописі «Harvard Business Review» підкреслює, що центр тяжіння у трудових відносинах швидко зміщується від ручної праці до праці інноваційної, до працівників знань, тобто до тих, хто створює нове знання й активно його використовує [24, с.10].

Автори колективної монографії «Бізнес у стилі фанк назавжди: Капіталізм у задоволення» з приводу підвищення ролі знань та інтелекту зазначають, що робітники володіють основними засобами виробництва. Революція, — пишуть вони, — точніше, її перша частина, закінчена. Працівники-програмісти, розробники нового програмного забезпечення у Франкфурті, суднобудівники на верфях у Ставангері, креативщики в китайських рекламних агентствах, інженерно-технічні працівники в Сідней, фабричні робітники в Лос-Анджелесі, продавці опціонів у Сінгапурі весь час використовують свої мізки і лише іноді свою мускульну силу, щоб створювати нові блага. У сучасних компаніях від 70 до 80 % всього, що виконується людьми, здійснюється за допомогою їхнього інтелекту. Основний засіб виробництва — це скромна сіра маса вагою приблизно 1,3 кг. Це людський мозок [21, с.31].

Нова економіка справді є новою за багатьма ознаками, а головне, за рушійними силами її розвитку. Якісно нові інформаційно-комунікаційні, мережеві технології в поєднанні з інтелектуальним капіталом і його провідною складовою — людським капіталом — без перебільшення стають основою нової економіки. Наголошуємо на тому, що нова економіка висуває якісно інші вимоги до людського чинника і водночас її формування та розвиток стають можливими завдяки утвердженню на практиці нової якості людського та соціального капіталу. Не є перебільшенням і твердження, що рушійною силою нової економіки є далеко не будь-яка людина. Так, в індустріальну добу в соціальній структурі провідні ролі належали робітничому класу та інтелігенції. Тепер же інтелігенція у класичному розумінні — це реальність, яка відходить в історію. Основою нової економіки, рушійною силою соціальних трансформацій, соціальної динаміки є клас, від якого йде енергія, суспільне підживлення, — це креативний клас. До нього мають належати люди, здатні діяти нетрадиційно, інноваційно, творчо (вік, посада і навіть освіта тут не мають вирішального значення). Такі люди вирізняються оригінальністю, нестандартністю мислення, інноваційно орієнтованими вчинками і діями широкого спектра — від розроблення національних проєктів до облаштування своєї домівки, кафедри, школи, в якій навчалися. Такі люди були завжди, вони були затребувані й у попередні часи, а нове в їхньому статусі, значуще для економіки і суспільства, пов'язане з низкою принципово нових реалій та обставин.

Проведене нами дослідження переконує у зростанні ролі людини та її креативності як факторів конкурентних переваг і забезпечення стійкого розвитку суспільства. Реалії сьогодення є такі, що найсучасніші технології, матеріали, сировина перестають бути критично важливими для набуття конкурентних переваг. Останні дедалі більше переміщуються від матеріальних, техніко-технологічних ресурсів до людських. Прорив у темпах, якості зростання, підвищенні конкурентоспроможності все більше визначається компетентісно-креативною компонентою трудової діяльності. А представники креативного класу дедалі більше перетворюються із соціальної групи інтелектуалів зі статусом найманих працівників на «клас для себе».

Отже, задля формування сучасного економічного мислення та розставлення науково обґрунтованих акцентів у процесі розроблення соціально-трудової політики потрібно не просто декларувати тезу щодо підвищення ролі людини в усіх сферах економічного суспільного життя (навіть у найбільш ортодоксальних теоріях провідна роль людини та підвищення її ролі не заперечуються). Наголос варто робити на тому, що нова економіка передбачає масштабне пріоритетне задіяння не просто чинника, яким є людський капітал, а чинника, основою якого є креативність.

Відомий американський соціолог, автор бестселера з проблематики креативності Річард Флорида стверджує, що суспільство змінюється значною мірою, тому що ми цього хочемо. Більше того, ці зміни не є випадковими і хаотичними, як не є вони і таємничим продуктом колективного несвідомого. Вони мають абсолютно розумний і раціональний характер. Логіка цих перетворень, зазначає автор, — досі залишається прихованою від нас, оскільки самі перетворення все ще тривають. Однак останнім часом різноманітні і зовнішньо різнорідні тенденції починають складатися у загальну картину. Нині вже можна виявити базовий принцип, силу, що управляє цими зрушеннями. Цією рушійною силою стала людська креативність, яка відіграє ключову роль в економіці і суспільстві. У своїх професійних заняттях і інших сферах життя ми сьогодні цінуємо креативність як ніколи високо і культивуємо її з особливим завзяттям. Творча діяльність — відмітна риса людини як виду — у наш час набуває небаченого розмаху [25, с.19].

І далі Р. Флорида пише, що заведено вважати, що ми живемо нині в «інформаційній» економіці, або «економіці знань». Однак більш суттєва істина полягає в тому, що сучасна економіка урухомлюється людською креативністю. Креативність — «здатність створювати значущі нові форми», згідно зі словником Вебстера перетворилася на основне джерело конкурентної переваги. Практично в будь-якій галузі виробництва — від автомобілебудування до індустрії моди, харчової промисловості і інформаційних технологій — перемагає врешті-решт той, хто володіє творчим потенціалом. Це справедливо для будь-якої історичної епохи, починаючи з етапу сільськогосподарської революції і аж до революції промислової. Однак лише в останні кілька десятиліть ми дійшли чіткого усвідомлення цього факту і почали діяти відповідно [25, с. 19-20].

Підвищення знаньмісткості сучасного виробництва, з одного боку, і високий рівень знаньової компоненти в людському потенціалі — з другого, дає можливість економічно активній людині:

- стати дійовим учасником процесу сприйняття, використання і створення знань;
- забезпечити інноваційність трудової діяльності, сформувати власні конкурентні переваги і передумови для гідного життя;
- найповніше використати можливості, породжені глобалізацією;
- мінімізувати ризики і відвести загрози, що поширюються зі зростанням конкуренції в різних її формах;
- підвищити можливості адаптації до умов невизначеності та швидких змін.

У контексті заявленої проблематики — людина і нова економіка — актуальною видається постановка питання щодо зміни вектора спрямованості нової економіки та наповнення її простору новими компонентами. Результати власних досліджень та висновки, що зроблені на їх основі, узгоджуються з висновками таких вчених — економістів як А.С. Гальчинський, Р.С. Грінберг, М.А. Шабанова та ряду інших, і які є такими: перші десятиліття ХХІ ст. мають стати періодом трансформації економіки товарів в економіку людини та подальшого наповнення економічного простору нематеріальними, позаекономічними компонентами.

Підкреслимо, що зазначені детермінанти нової економіки та постіндустріального суспільства не є ізольованими явищами. За кожною з них — вияв загальноцивілізаційних трендів кінця ХХ — початку ХХІ століть і серед них:

- зростаючий у світовому вимірі економічний потенціал та все більша здатність економіки задовольняти індивідуальні та усупільнені потреби членів суспільства;
- нова роль людини як стратегічного ресурсу, інтенсивне переміщення у неї (людину) конкурентних переваг та можливостей стійкого розвитку;

— зростаюче значення інтелектуального капіталу, у тому числі людського, у функціонуванні нової економіки;

— соціалізація суспільного життя як реакція на зміни у рушійних силах розвитку, структурі мотивів та цінностей.

Отже, йдеться про зростаючу значущість чинників, обставин, умов, які обумовлюють необхідність формування соціоцентричної, людиноорієнтованої економіки.

Концепт, якого дотримуються автори статті і послідовно обстоюють у своїх публікаціях, повністю узгоджується з логікою загальноцивілізаційного прогресу, за якої мірилом, критерієм суспільного поступу стає розширення людських можливостей, зростаюча самодостатність людини, людський розвиток у найширшому його розумінні. Відповідно, і нова економіка має перебудувати свою цільову спрямованість та набувати нових, людиноорієнтованих ознак. Період становлення нової економіки та постіндустріального суспільства — це шлях від пріоритету «примноження багатства» до пріоритету «розвитку людини», від людини максимізуючої зиски, до людини фізично і морально здорової, духовно величної, соціально відповідальної, самодостатньої. У новій економіці, у новому суспільстві, що інтенсивно формується на межі двох тисячоліть, людський розвиток повинен панувати над матеріальним багатством. Із цього приводу А. Гальчинський зазначає: «У новій системі відносин людина перестає бути часткою економіки, всього лише її функціональною «цеглинкою». Навпаки — економіку конститує людина. Така економіка за своєю суттю вже не є економікою, що виробляє товари; вона трансформується в економіку людини» [5, с.15]. І далі він пише: «Сучасна реальність переконливо доводить, що порядок денний економіки виробництва товарів значною мірою вичерпано. У ній не залишається місця для креативних інновацій. Основоположним для системних інноваційних трансформацій стає визначення механізмів трансформації економіки товару в економіку людини» [5, с.15-16].

У розвиток концепту дематеріалізації економічного простору та суспільних відносин наголошуємо на тому, що в новій економіці неабиякої важливості набуває етична, духовна компонента соціально-економічного розвитку. Ці та інші якості соціального, культурного, морально-духовного характеру в економічній літературі заведено трактувати як позаекономічні чинники розвитку економіки та суспільства. Носієм цінностей та якостей, про котрі йшлося раніше, є як окрема людина, так і певні спільноти, колективи, громади та соціум загалом. Справедливим є твердження, що «цивілізація знань», яка інтенсивно формується, не має нічого спільного з «цивілізацією роботів». Справді, процеси створення, поширення і використання знань, носієм яких є творча, креативна, інноваційно орієнтована особистість, неможливі без відповідної моральної, етичної компоненти, без формування атмосфери довіри, толерантності, високоетичних відносин.

Нашою принциповою позицією є таке: в економіці, що інтенсивно формується, зовсім іншого звучання та значення набувають явища і процеси, які ще донедавна перебували на другому плані. Так, довіра, солідарність, лояльність, згуртованість, як і ряд інших, що базуються на ціннісних установах і морально-етичних, соціокультурних засадах стають настільки важливими соціальними ресурсами, що не підлягають жодному порівнянню з їх дотеперішнім значенням.

У своїх науково-прикладних дослідженнях маємо виходити з того, що суто економічні постулати дедалі менше постають у вигляді будівельного матеріалу, з якого можна мурувати сучасне і майбутнє економічне життя країни, домогосподарства, кожної людини. Водночас як будівельний матеріал усе більше мають поставити позаекономічні чинники — морально-духовні, пов'язані зі

свідомістю, вічними людськими цінностями як індивідуального, так і колективного, суспільного характеру.

Екс-міністр фінансів Польщі, автор низки фундаментальних праць з проблематики ринкової трансформації постсоціалістичних країн, глобалізації світової економіки та трансформації економічних систем Г. Колодко з приводу значення позаекономічного, зокрема культури, стверджує, що культура означає для економічного розвитку більше, аніж процентна ставка або курс обміну валют. Культура означає більше, ніж відсотки для економічного розвитку і соціального зростання. Це кажу я, — пише він, — людина, яка «всього лише» чотири рази була міністром фінансів [1, с.129].

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що духовність, моральність набувають такого значення в забезпеченні стійкої економічної і соціальної динаміки, що морально-духовні цінності можемо розглядати як рушійну силу розвитку, не менш значущу, ніж матеріальні фактори. І в цьому твердженні немає невинного суб'єктивізму, ідеалізму, нерозуміння ролі економічного базису. Необхідно усвідомити самим і переконати інших, що для того аби стати на шлях стійкого розвитку, необхідно, щоб абсолютна більшість економічно активного населення і суспільство в цілому перетнули соціокультурний, соціоморальний бар'єр, тобто щоб утвердилися високі суспільні цінності, зникли наявні ментальні перекося, сформувалася сучасна корпоративна культура.

Украй важливо по-новому прочитати, виписати, пояснити такі вічні і, здавалося б, прості процеси, явища, поняття, як взаємозв'язок об'єктивного і суб'єктивного, діалектика первинного і вторинного, базису і надбудови, їх взаємозв'язок та взаємовплив, діалектика економічного і соціального розвитку, генезис соціальних витрат та їх трансформація в соціальні інвестиції, доміанта економічного, соціального і морально-духовного суспільного розвитку. Розуміння з висоти ХХІ ст. органічного зв'язку, взаємовпливу матеріального і нематеріального, об'єктивного і суб'єктивного, як і багатьох інших споріднених процесів і явищ, дає можливість, на наше переконання, пояснити природу багатьох проблем сучасного суспільного розвитку та опрацювати способи їх розв'язання.

Нова економіка в її соціально-трудоному вимірі — це й нова, більш висока продуктивність праці і передусім праці, яка здійснюється працівниками творчими, креативними, знаневонасиченими. Один з найавторитетніших фахівців у галузі менеджменту П. Друкер із цього приводу зазначає, що у ХХ столітті найбільш важливим і воістину унікальним досягненням менеджменту було підвищення у 50 разів продуктивності фізичної праці на виробничих підприємствах. Найголовніше досягнення, якого менеджмент має добитись у ХХІ столітті, також пов'язане з підвищенням продуктивності праці, але на цей раз розумової, а разом з нею і з підвищенням ефективності працівника розумової праці. Найбільш цінним активом будь-якої компанії ХХ століття було виробниче обладнання. Найбільш цінним активом будь-якої організації ХХІ століття — як комерційної, так і некомерційної — стануть її працівники розумової праці і їхня продуктивність [7, с.159].

Розвиваючи думку щодо завдань соціуму, які постали на початку ХХІ століття, П. Друкер наголошує, що в розвинених країнах головне завдання сьогодні все ж полягає не в підвищенні продуктивності фізичної праці — врешті-решт, — пише він, — ми знаємо, як цього досягнути. Центральне завдання нині — всіляке підвищення продуктивності розумової праці. Працівники розумової праці дуже швидко стають найбільшою групою всередині робітничого класу розвинених країн. Сьогодні вони вже становлять близько двох п'ятих усієї робочої сили США; в інших країнах їх частка менша, але також швидко збільшується. У першу чергу саме від

продуктивності цієї групи працівників залежатиме майбутнє процвітання — більше того, саме існування — розвинених країн [7, с.166].

Нова економіка створює передумови для високої продуктивності праці, але вона автоматично не розв'язує цієї проблеми. Саме тому і вчені-трудовики, і практики мають переорієнтувати свою діяльність, зосередитися на нових завданнях та викликах. Акцентуємо увагу на тому, що П. Друкер виокремлює шість факторів підвищення продуктивності працівників нової економіки, детальний аналіз яких дає водночас можливість відстежити особливості нової людини праці в економіці, що формується, та специфіку її роботи.

До згаданих факторів П. Друкер відносить:

Продуктивність працівника розумової праці вимагає чіткої відповіді на запитання: у чому полягає виробниче завдання?

Відповідальність за продуктивність цілком покладається на самого працівника. Працівники розумової праці повинні самі собою управляти (вони, так би мовити, самі собі менеджери). Їм потрібна незалежність.

Безперервна інноваційна діяльність має стати невід'ємною складовою розумової праці і включатися до виробничого завдання працівника розумової праці; він має відповідати за впровадження нововведень.

Працівник розумової праці повинен, з одного боку, постійно вчитися, а з другого — постійно вчити.

Продуктивність працівника розумової праці не вимірюється кількістю або обсягом — у всякому разі це далеко не головний показник. Натомість величезне значення приділяється якості.

Нарешті, для підвищення продуктивності працівника розумової праці треба дивитися на нього не як на «витрати», а як на «капітал», і поводитися з ним відповідно. Необхідно, щоб працівники розумової праці хотіли працювати на цю організацію і віддавали їй перевагу [7, с.166-167].

Складовою новітніх тенденцій у розвитку соціально-трудої сфери є тренд подолання найманої праці. Феномен подолання найманої праці, який дедалі активніше обговорюється на сторінках філософської, соціологічної, економічної літератури, і далі залишається не поясненим, не зрозумілим для широкого загалу, образно кажучи, туману тут більше, аніж світла. Своєрідне і близьке до істини, на нашу думку, пояснення цього феномену знаходимо знову ж у П. Друкера, який зазначає, що в індустріальній економіці, базованій на найманій, здебільшого фізичній праці, працівники у своїй більшості не володіють засобами виробництва. Вони мають володіти — і звичайно володіють — великим і цінним досвідом та практичними навичками. Останні (досвід і навички) можна застосувати на одному робочому місці, а на інших вони вже не «портативні». У новій же економіці, базованій переважно на розумовій праці, працівники — носії цієї праці володіють особливими засобами виробництва, що репрезентовані сучасними знаннями, компетенціями, мотиваціями, що є в їхній голові. Користуючись термінологією П. Друкера, усе перелічене — це абсолютно «портативний» і вкрай місткий вид основного капіталу. Оскільки працівники інноваційної, розумової праці володіють своїми, індивідуалізованими, засобами виробництва, вони дуже мобільні. Працівники фізичної праці, так би мовити, більше заінтересовані в роботі, ніж робота в них. Можливо, — розмірковує П. Друкер, — не про всіх працівників розумової праці можна сказати, що вони потрібні роботі більше, ніж робота їм. Але в переважній більшості випадків взаємовідносини працівників інтелектуальної праці з організацією, що забезпечує їх роботою, характеризується тим, що вони заінтересовані один в одному рівною мірою [7, с.174]. Наполягаємо на тому, що у якості провідної складової глобальних змін у

«світі праці» слід розглядати тренд поєднання в одній людині і працівника, і власника, і носія інноваційних, інтелектуальних компетенцій. Йдеться про рух від людини економічної до людини креативної, творчої, інноваційно орієнтованої, яка є власником усе вагоміших нематеріальних активів. Справді, упродовж багатьох століть економічний розвиток здійснювався в умовах відокремлення праці від засобів виробництва, протистояння між працею і капіталом. Натомість постіндустріальне суспільство, нова економіка, притаманні їм відносини дедалі більше поєднують в одній особі як власника засобів виробництва (знань, інформації), так і носія здатностей до праці (вмінь, навичок, готовності їх використовувати, усієї гами компетенцій). Отже, йдеться про утвердження суспільства та економіки, де праця і капітал поєднуються в людині, а розвиток упродовж всього життя її фізичних, розумових, інтелектуальних здібностей та здатностей є запорукою накопичення інтелектуального капіталу, підвищення продуктивності праці, поліпшення якості життя. «У новому суспільстві, — зазначав академік А.А. Чухно, — найважливішим фактором виробництва стають інформація і знання, нематеріальні, інтелектуальні за своєю природою, які є власністю людини і які вона використовує у процесі виробництва. Праця і знання, тобто засоби виробництва, поєднуються. Отже, нематеріальні виробничі відносини базуються на нематеріальній формі власності» [27, с.14].

З формуванням нової економіки чимраз більше працівників стають одночасно уособленням і інноваційної, і інтелектуальної, і фізичної праці. Справді, навіть на тих виробництвах, де традиційно була і зберігається фізична праця, остання все більше і більше насичується інноваційною, інтелектуальною складовою (компонентою). Так, хірургія як вид діяльності — це типовий приклад фізичної праці, яка передбачає виконання одноманітних, повторюваних рухів, для яких принципи — точність, швидкість, одноманітність. Як і будь-яка інша фізична робота, хірургічна операція потребує використання ручних прийомів і методів, що їх аналізував і вдосконалював Тейлор на своїй фабриці ще на початку ХХ ст. Разом з тим хірургія — це й типовий приклад, коли праця інтенсивно насичується знаннями, інтелектом, інноваціями. Працівників, які у своїй щоденній праці — водночас і фізичній, і розумовій — масово використовують сучасні знання, інформаційно-комунікаційні та інші прогресивні технології, П. Друкер умовно називає новими службовцями. Нові службовці, — пише він, — становлять, можливо, найбільшу і найбільш швидко зростаючу групу в категорії працівників розумової праці. До цієї групи входять майже всі працівники всієї системи охорони здоров'я: лаборанти, реаніматологи, рентгенологи, спеціалісти з ультразвукового дослідження, методів електромагнітного резонансу та ін. До них же належать дантисти й усі, хто працює в стоматології. До групи нових службовців входять і автомеханіки, а також усі спеціалісти, які виконують ремонт і обслуговування техніки. Можна говорити, що нові службовці ХХІ століття — це висококваліфіковані працівники ХІХ–ХХ ст. [7, с.175].

Людина і праця у новій економіці: виклики та втрати.

Є всі підстави стверджувати, що трансформація індустріальної економіки в нову, інформаційно-мережеву, відкриває нові можливості для розвитку людини, її самореалізації, самоідентифікації. Водночас ця трансформація пов'язана з дією низки чинників, за якої розбудова «економіки людини», «економіки душі», здійснюється вкрай суперечливо через відтворення старих та появу нових суперечностей між індивідуалізацією і соціалізацією, індивідуальним і колективним; індивідуалізацією і потребою солідарності, згуртованості та реалізації суспільного інтересу. Розвиваються нові, далеко не ідеальні характеристики мережевої людини, з'являються певні небажані соціальні за змістом тенденції у сфері зайнятості та ринку праці.

Отже, окремий пласт проблем — суперечливий вплив інформаційно-комунікаційних технологій, мережеских інституцій на людину, масовий розвиток в останньої асоціальних характеристик, поширення в соціумі так званої негативної індивідуалізації.

За висновками найавторитетніших філософів, економістів, соціологів сучасності дедалі потужнішою силою, що індивідуалізує, стають інформаційно-комунікаційні технології, котрі змінюють як техніко-технологічні підвалини нової економіки, так і спосіб життя членів суспільства. Справедливим є твердження Дж. Найсбітта про те, що нові технічні засоби, такі як комп'ютери, стільникові телефони, факси, утверджують триумф індивідуального над колективним [19, с. 461].

Справді, сьогодні егоїстичний індивідуалізм, егоцентризм розвиваються під впливом не тільки «ринковізації» суспільних відносин, а й інформатизації, яка також є потужною силою, що індивідуалізує. Нові інформаційні технології, на думку Е. Корніша, можуть зробити людей украй егоцентричними. Споживач інформації, все більше й більше захоплений самим собою, починає розуміти, що в нього немає справи до інших людей — на них йому просто бракує часу [16, с.204].

З приводу неоднозначного впливу нових технологій і в цілому нової економіки на світ людей В. Лекторський зазначає: «Важливо підкреслити, що нові інформаційні технології, а потім так звані конвергируючі технології ВНИС (біо —, нано —, інформаційні і когнітивні) створюють нове життєве середовище людини і ставлять під питання немало звичних способів орієнтації у світі і традиційні людські цінності. Життєвий світ людини — це історичне і культурне поняття. Він багаторазово змінювався і був різним у різних культурах. При цьому він завжди зберігав певні інваріанти. Нині під впливом науки і техніки відбувається «зламування» цих інваріантів.

Упродовж багатьох століть наука і філософія були предметом інтересу досить вузького кола людей. Сьогодні пересічна людина опинилася перед фактом самозбереження. Ці проблеми створені розвитком науки і техніки. Вирішити їх без допомоги філософії неможливо» [18, с.20]. І далі цей же філософ зазначає: «Поширення нових інформаційних технологій, і зокрема, Інтернету створює колосальні можливості для маніпулювання психікою. Зникають непрохідні кордони між моїм і немоїм. З'являються нові обмеження людської свободи, виникає необхідність її переосмислення. Загострюється стара філософська проблема відносин реального і уявного, а також знання і думки, оскільки за допомогою інформаційних технологій можна фабрикувати знання про реальність, а тим самим до певної міри і саму реальність. Можна створювати віртуальне Я і в певному розумінні жити у віртуальному просторі, у якому розчиняються відмінності реального світу і світу сновидіння» [18, с.21].

Українські вчені І. Давидов і Г. Задорожний, аналізуючи сутність перетворень у життєдіяльності людини під впливом інформаційно-комунікаційних технологій, зазначають: «Сучасний рівень техніки та технологій не просто створює умови, а певним чином змушує людину перетворюватися у постлюдину («після-людину»), непомітно для неї самої втягуючи її у віртуальний штучно створений світ комп'ютерно-інформаційних ігор. Цей новосвіт починає собою все більше замінювати ту первинну реальність, де людина залишається людиною зі своїми почуттями, турботами, людськими цінностями, мріями, совістю та відповідальністю» [8, с.3-4].

Ціну, яку сучасні суспільства платять за наявний формат глобального ринку та за зростаючу індивідуалізацію, багато представників соціуму вважають безпідставно завищеною. З цього приводу З. Бауман застерігає: невизначеність, коливання, брак контролю над подіями — усе це породжує тривогу. Ця тривога і являє собою ту ціну,

яку доводиться платити за нові особисті свободи і нову відповідальність. Яке б задоволення не приносили ці свободи в інших аспектах, багато людей вважають таку ціну занадто високою. Вони з задоволенням віддали б перевагу світу менш складному і тим самим такому, що менше лякає; світу, де варіанти дій більш прості; винагороди за правильні рішення неминучі, а ознаки вдалого вибору зрозумілі й безпомилкові. Світу, де кожний знає, що необхідно робити, аби виявитися правим. Світу, який не повний тасмниць і очікувань [2, с. 110].

Метаморфози зі статусом людини праці, котрі інтенсифікувалися в останні два-три десятиліття з розвитком нової інформаційно-мережної економіки, можна інтерпретувати як одночасний рух і суперечливе поєднання, взаємодію двох форм індивідуалізації. Одну з них можна розглядати як «позитивний» індивідуалізм, пов'язаний зі зростанням самостійності, незалежності, можливістю більшої самореалізації особистості. Другий, «негативний», індивідуалізм пов'язаний з утратою зв'язків з колективом, на які ще вчора людина покладала надії, із браком підтримки з боку колективу чи іншого інституту та з виявом цілої низки інших негативних наслідків. Так, Роберт Кастель із цього приводу зазначає, що «негативним» такий індивідуалізм є тому, що він визначається в термінах нестачі: браку поваги, безпеки, гарантування благ, стійких зв'язків [11, с.543].

Проте всім описаним не обмежується негативний вплив нової економіки на людський розвиток. Результати власних досліджень, що узгоджуються з висновками багатьох авторитетних вчених, переконують у тому, що розгортання сфери дії нової економіки дедалі інтенсивніше супроводжується дією численних суперечливих тенденцій у царині людського розвитку та функціонуванні соціально-трудова сфери. Остання все більше асоціюється з унікальним симбіозом явищ, процесів, досягнень, втрат і тенденцій розвитку, які не мають однозначної оцінки.

На багатьох прикладах розвинених країн та й з вітчизняної практики можемо вже тепер переконатись у складному переплетінні суперечливих тенденцій у царині соціально-трудова, людського розвитку, серед яких виокремимо такі:

Підвищується попит на висококваліфікований, креативний персонал як носій потужного людського капіталу, що дедалі більше уживається з незайнятістю працівників низької кваліфікації, які до того ж недостатньо мобільні та не здатні набути нових компетенцій, що їх вимагає сучасне виробництво.

Набуває гіпертрофованих розмірів диференціація трудових доходів працівників, яка нерідко перевищує реальні відмінності в рівнях нагромадженого людського капіталу та результатах його використання.

На тлі поліпшення структури робочих місць та в цілому стабільного підвищення середніх трудових доходів працівників розширюється гетто маргінальної зайнятості з неприйнятною винагородою за надані послуги, яка не забезпечує гідних умов життя. Бідність серед економічно активного населення зберігається у значних масштабах і є одним з факторів, що знижує соціальну згуртованість суспільства.

Відбуваються багатовекторні та широкомасштабні зміни на ринку праці, які, однак, далеко не завжди відповідають інтересам найманих працівників. Так, набуває небачених раніше масштабів застосування нестандартних форм зайнятості та режимів робочого часу й атипових трудових договорів. Поширення зазначених форм зайнятості та трудових договорів чимраз частіше стає наслідком не стільки реальних змін у структурі виробництва та організаційно-економічних особливостях його функціонування, скільки послаблення співвідношення сил роботодавців і найманих працівників унаслідок слабкості (неадекватності) національного законодавства у сфері праці та зниження ролі соціального діалогу. Трудове законодавство має тенденцію до

лібералізації, а колективно-договірне регулювання не охоплює всього розмаїття форм зайнятості, які є реальністю сьогодення.

З'являються ознаки десоціалізації соціально-трудових відносин, виявом яких є: зниження частки заробітної плати у ВВП багатьох країн, у т. ч. розвинених; ускладнення доступу економічно активного населення до наявних дотепер форм і видів соціального захисту; збільшення відрахувань працівників у фонди соціального страхування; намагання владних структур розв'язати проблеми, породжені погіршенням демоекономічних показників, перекладанням на економічно активне населення.

Інтереси підвищення конкурентоспроможності економіки і створення передумов для стійкого соціального розвитку потребують дедалі зростаючої уваги до проблем соціально відповідальної поведінки бізнесу. Утім частка бізнесових структур, які системно підтримують свій імідж, наполегливо працюють над поліпшенням ділової репутації та здійснюють свою діяльність на принципах соціальної відповідальності, залишається низькою.

Основні сегменти соціальної структури суспільства все більше різняться за рівнем добробуту, стилем життя, нормами поведінки. Розкол суспільств, що їх посилює економічна глобалізація в її нинішньому форматі, ускладнює формування та функціонування демократичних інститутів держави і громадянською суспільства, оскільки підривається основа демократії — соціальна злагода з приводу базових цінностей і принципів життєдіяльності.

За умов лібералізації економічних відносин і глобальних змін у поведінці економічних інститутів відбувається ерозія «культури солідарності». Натомість набирають сили тенденції, в основу яких покладено індивідуалізацію в найширшому її розумінні. Зміни, що відбуваються у культурі соціальної поведінки людей, намагання останніх розв'язувати наявні соціальні проблеми самотужки, масові настрої десолідарності дають підстави стверджувати про формування у світі, що глобалізується, «індивідуалізованих суспільств» або принаймні про зростаючі масштаби індивідуалізації як сучасного феномену, що працює на зниження соціальної згуртованості.

Узагальнюючи, маємо засвідчити, що в умовах становлення нової економіки однією з суттєвих перепон на шляху стійкого розвитку економіки і суспільства стає поглиблення невідповідності між потребою підвищення морально-духовного потенціалу соціуму, з одного боку, і реальним перебігом подій, а саме небажаними змінами у структурі цінностей та соціальних норм поведінки членів суспільства та його інститутів — з другого.

Справді, суперечливий вплив процесів глобалізації на суспільне буття, потреба набуття незаперечних конкурентних переваг, наростання загроз у різноманітних формах, загострення проблеми збереження людства як такого — ці та низка інших обставин актуалізують значення морально-духовної компоненти в сукупному потенціалі соціуму. Натомість характерною особливістю сьогодення є зниження ролі багатьох моральних підвалів, на які багато століть спиралися члени суспільства, — соціальних і культурних традицій, родинних зв'язків, авторитету старшого покоління, віри, релігії, відповідальності в найширшому її розумінні. Тобто йдеться про глибокі зміни у структурі традиційних цінностей членів суспільства, деградацію або втрату багатьох із них. Проте потенціал цих цінностей не вичерпано, і його необхідно відновлювати та нарощувати задля забезпечення стійкого розвитку суспільства.

Небажані зміни у структурі, ієрархії соціальних норм спричиняють формування такого становища, коли життєвий шлях індивіда можна розглядати як окремо взятий часовий сегмент, котрий майже не пов'язаний зі спадковістю поколінь. За так званої

перервної моделі життєдіяльності індивід утрачає традиційні в минулому зовнішні підвалини, а нові створюються вкрай повільно, унаслідок чого соціальні системи втрачають стійкість. Цю глобальну проблему сучасності вивчає чимало авторитетних дослідників. Так, англійський учений Е. Гідденс у науковій праці «Наслідки сучасності», яка вийшла друком наприкінці ХХ ст., звертає увагу на радикальні зміни у змісті міжособистісних відносин, диспропорції в соціальному розвитку, зміни у структурі цінностей членів суспільства [29]. На його думку, з якою важко не погодитися, для сучасного суспільства характерним є зростання дезорієнтованості людей, джерелом якої є розрив спадковості в системі розвитку соціуму, а також соціальних і культурних традицій [29, с.132].

Тенденція до зниження багатьох морально-духовних якостей, якими ще донедавна володів соціум, як і недооцінка їх значущості, може мати глобальні непередбачувані наслідки для країн і загалом цивілізації. Цього нас вчить історія і цьому приділяють увагу чимраз більше науковців різних галузей наук (економічних, соціальних, політологічних, історичних тощо) і, зокрема, французький учений Г. Лебон, який у своїй монографії «Психологія народів і мас» зауважує, що римляни часів занепаду імперії мали більш витончений розум, аніж їхні предки, але втратили колишні свої якості — здатність жертвувати собою заради ідеалу, наполегливість, енергію, непорушну повагу до закону, непереможне завзяття, які формували велич їхніх предків. Тож саме деградація морально-духовних якостей стала однією з основних причин розпаду імперії [17, с.34].

Голова Польського економічного товариства професор Варшавської школи економіки Е. Мончинська звертає увагу на численні асиметрії розвитку нової (мережної) економіки і, зокрема, на недовикористання потенціалу мережної людини, і привертає увагу до такого: одночасно з розвитком інформаційних технологій все сильніше даються взнаки різноманітні диспропорції між вимогами інформаційної революції, з одного боку, і старими навичками, принципами й інституціональними формами — з другого. При цьому дедалі яскравіше виявляється дихотомія знань і мудрості. У сучасному світі ресурси інформації зростають надзвичайно швидко, що створює проблеми для їх раціонального використання й оброблення. Креативний людський потенціал витрачається на виконання простих технічних операцій, потрібних для оброблення і селекції великих обсягів інформації. І саме тому величезний масив інформації повною мірою не трансформується у знання. У свою чергу, знання не перетворюються на мудрість. Іншими словами, інформація > знань > мудрості. Це означає, що ресурси інформації більші за ресурси знань, а останні більші за ресурси мудрості. Така ситуація може стати джерелом небезпечних дисфункцій у глобальній економіці. Хоч ми знаємо дедалі більше, іноді ми дедалі менше розуміємо. При цьому і практика, і дослідження підтверджують той факт, що всупереч нашим уявленням, незважаючи на зростаючі обсяги інформації, ми дедалі меншою мірою виявляємося здатними керуватись у наших діях власними, повною мірою автономними рішеннями [1, с.152].

На завершення підкреслимо, що нова економіка, новий формат економічного і соціального, нові ознаки та характеристики мережевої людини — це майбутнє, яке інтенсивно настає і є реальним, прийшло у наші домогосподарства, організації, і лише наш консерватизм часто заважає бачити очевидне.

Екс-президент міжнародної соціологічної асоціації І. Валлерстайн у праці із символічною назвою «Кінець знайомого світу. Соціологія ХХІ століття» стверджує, що зміни у світах, які оточують людину, будуть пришвидшуватись, і що сучасна світосистема, як система історична, вступила у стадію завершальної кризи і навряд чи існуватиме через п'ятдесят років. Соціум першої половини ХХІ століття за своїми

труднощами, нестійкістю і водночас відкритістю значною мірою перевершить усе, бачене нами у столітті ХХ [4, с.5].

Проведений нами аналіз також переконує, що динамізм, масштабність, багатовекторність змін у всіх сферах життєдіяльності людини будуть визначальним трендом найближчих десятиліть. Триватиме зміна всіх світів, що оточують людину, — природи, техніки, інститутів, праці, як і світу самих людей. І ці зміни не можна буде оцінювати однозначно позитивно чи негативно.

У новій економіці для людини з'являтимуться одночасно і нові можливості, і нові виклики та випробування. Серед останніх чи не основне — загострення проблем зайнятості. Уже не як футурологічне передбачення, а як можливий реальний сценарій теоретики і практики обговорюють відоме співвідношення 20 : 80, згідно з яким нова економіка потребуватиме використання не більше від 20 % економічно активного населення. Скоріше, така оцінка є не виправдано песимістичною. Однак результати практично усіх досліджень як теоретичного, так і прикладного, емпіричного характеру свідчать, що нова економіка з її інформаційно-комунікаційними, мережними, нанотехнологіями все більше й більше спричинятиме суттєві зміни у структурі і масштабах зайнятості.

Президент Американської соціологічної асоціації Р. Коллінз у статті «Середній клас без роботи: виходи зачиняються», яка увійшла до колективної монографії, підготовленої п'ятьма відомими соціологами США, зазначає, що довгострокова структурна слабкість капіталізму сьогодні виходить на передній план. Це технічне заміщення людської праці машинами, до чого призводить комп'ютеризація і поширення інформаційних технологій в останні двадцять років. Нині цей процес прискорюється і вже загрожує існуванню середнього класу [9, с.61]. І далі відомий соціолог сучасності наголошує, що краху капіталізму через технологічне заміщення досі не траплялося. Аж до 1980–1990-х років механізація у першу чергу заміщувала ручну працю. Але остання технологічна хвиля принесла із собою заміщення управлінської праці і перше скорочення середнього класу. Інформаційні технології — це технології комунікації, і вони відкривають другу велику епоху скорочення робочих місць, заміщення комунікативної діяльності, яку, власне, і здійснює середній клас. До механізації нині додалися роботизація й електронізація, які визначатимуть наше довгострокове майбутнє» [9, с.63-64].

І далі Р. Коллінз пише, що коли через автоматизацію скоротився робітничий клас, капіталізм врятувався, пересунувши вивільнені маси у зростаючі ряди середнього класу. Нині комп'ютеризація, Інтернет і вплив нових мікроелектронних пристроїв починає скорочувати середній клас. Чи може капіталізм пережити цю другу хвилю технологічного заміщення? — запитує він. У минулому капіталізм обминав кризу технологічного заміщення п'ятьма основними шляхами. Я беруся показати, — запевняє він, — що нині всі п'ять шляхів виявляються заблокованими. Усі шляхи заводять у глухий кут [9, с.64].

Р. Коллінз критично сприймає оптимізм представників наукових шкіл, які, взявши на озброєння концепцію «створюваного зруйнування» Шумпетера, намагаються довести, що кількість робочих місць, які створюються завдяки новим товарам і послугам, неодмінно компенсує втрату робочих місць у старих галузях, що руйнуються. Р. Коллінз небезпідставно вважає, що такий оптимізм — не більше ніж екстраполяція минулих тенденцій та наголошує, що жодна з цих теорій не бере до уваги технологічне заміщення комунікативної діяльності — той рятувальний клапан, який раніше компенсував створення нових робочих місць взамін втрачених. Стверджується, що в міру того, як телефонні оператори і канцелярські службовці втрачатимуть роботу через упровадження автоматизованих і комп'ютерних систем,

рівно така сама кількість робочих місць створюватиметься для розробників програм, комп'ютерних техніків і продавців мобільних телефонів. Але ще ніхто не навів переконливих пояснень, чому ця кількість має бути рівною, не кажучи вже про те, чому автоматизація технічних і комунікативних завдань (наприклад, поява онлайн-магазинів) не може абсолютно зменшувати кількість робочих місць для офісних працівників [9, с.66].

Потребують уваги і не можуть не спонукати до роздумів такі твердження Р. Коллінза: комп'ютеризація середнього класу не заміщується створенням нових робочих місць. Нові робочі місця створюються, але їх кількість менша порівняно з тою, що була раніше, рівно як менші й доходи. Тому всі програми перекваліфікації для скорочених працівників не особливо впливають на показники структурного безробіття. Комп'ютеризація й Інтернет створили нові сфери праці: розроблення програмного забезпечення, створення веб-сайтів, різноманітні надомні он-лайн інформаційні й консультаційні послуги. Останні зазвичай погано оплачуються. Навіть якщо інформаційні технології створюють нові види діяльності, вони не створюють оплачуваних вакансій у кількості, рівній тій, яка була ними знищена [9, с.66].

Висновки. За умов наростання нових викликів та випробувань, що чекають на економічно активну людину в найближчій перспективі, більш складні вимоги постають перед економічною наукою, на чому вже наголошувалось раніше. Треба бути готовими до відповіді на безліч нових запитань, які постають перед соціумом за умов глобальних трансформацій усього, що оточує людину. Нагальне завдання, що постало вже нині перед кожною свідомою людиною, а особливо перед науковцем, — розпізнати, усвідомити глибину викликів сучасності, оцінити свій потенціал і можливості, дати відповідь на них, з тим щоб навколишній світ був безпечнішим, сприятливішим для стійкого розвитку.

Резюмуючи, наголосимо, що до основних наукових завдань на сучасному етапі слід віднести перенесення акценту з констатації «кінця знайомого світу» на окреслення контурів і опрацювання механізмів функціонування «незнайомого світу», яким він стає для більшості економічно активного населення. Також висловимо сподівання, що концепти і судження, що є змістом цього розділу, стануть «цеглинками», які зможуть закласти підвалини оновленої моделі людини у новій економіці та в постіндустріальному суспільстві.

Література

1. «Экономика для человека»: социально ориентированное развитие на основе прогресса реального сектора : материалы Московского экономического форума / под ред. Р. С. Гринберга, К. А. Бабкина, А. В. Бузгалина. — М. : Культурная революция, 2014. — 752 с.
2. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; [пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева]. — М. : Логос, 2002. — 390 с.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. — М. : Академия, 1999. — 949 с.
4. Валлерстайн И. Конец знакомого мира. Социология XXI века: Монография / И. Валлерстайн. — М.: Логос, 2004. — 368 с.
5. Гальчинський А. Політична нооекономіка : начала оновленої парадигми знань / Анатолій Гальчинський. — К. : Либідь, 2013. — 472 с.
6. Дарендорф Р. Недавние изменения в классовой структуре современной Европы, М., 1964.
7. Друкер П. Менеджмент. Вызовы XXI века / Питер Друкер ; пер. с англ. Наталии Макаровой. — М. : Манн, Иванов и Фербер, 2012. — 256 с.
8. Духовно-культурні чинники соціоекономічної динаміки : монографія молодих вчених / під наук. ред. д.е.н., проф. Г. В. Задорожного, к.е.н., доц. І. Давидова. — Харків : Точка, 2013. — 266 с.

9. Есть ли будущее у капитализма? // Сб. статей И. Валлерстайна, Р. Коллинза, М. Манна, Г. Дерлугьяна, К. Калхуна / пер. с англ. под ред. Г. Дерлугьяна. — М. : Изд-во Института Гайдара, 2015. — 320 с.
10. Задорожный Г. В. Социальная экономика: предмет и место в постнеклассическом познании / Г. В. Задорожный // Вопросы политической экономии : науч. электрон. экон. журн. — 2012. — № 1 (2).
11. Кастель Р. Метаморфозы социального вопроса. Хроника наемного труда / Робер Кастель ; [пер. с фр. ; общ. ред. пер. Н. А. Шматко]. — СПб : Алетейя, 2009. — 576 с.
12. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Могография / М. Кастельс. — М. : ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.
13. Колот А. М. Діалектика економічного і соціального розвитку як предмет наукових досліджень / А. М. Колот // Україна : аспекти праці. — 2011. — № 5. — С. 3–8 ;
14. Колот А. М. Наукове забезпечення управління працею та соціально-трудовими відносинами на засадах міждисциплінарного підходу / А. М. Колот // Україна : аспекти праці. — 2014. — № 8. — С. 3–9
15. Колот А. М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку : монографія / А. М. Колот. — К. : КНЕУ, 2010. — 251 с.
16. Корниш Э. Кибербудущее / Э. Корниш // Впереди XXI век: перспективы, прогнозы, футурологи. Антология современной классической прогностики. 1952-1999. / Ред. И.В. Бестужев-Лада. — М.: Academia, 2000. — 480 с. — С.191-208.
17. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон ; пер. с фр. — Челябинск : Социум, 2010. — 379 с.
18. Лекторський В.А. Філософія, знання, культура / В.А. Лекторский. — М. : «Канон+» РООІ «Реабілітація», 2012. — 384 с.
19. Найсбитт Дж. Мегатренды на перспективу до 2000 года / Дж. Найсбитт // Впереди XXI век: перспективы, прогнозы, футурологи. Антология современной классической прогностики. 1952-1999. / Ред. И.В. Бестужев-Лада. — М.: Academia, 2000. — 480 с. — С.459-463
20. Ресурси та моделі глобального розвитку : монографія / [Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот, Я. М. Столярчук та ін.] ; за заг. ред. докторів екон. наук, професорів Д. Г. Лук'яненка та А. М. Поручника. — К. : КНЕУ, 2011. — 703 с.
21. Риддерстрале Й. Бизнес в стиле фанк навсегда: Капитализм в удовольствие / Й. Риддерстрале, К. Нордстрем. — М. : Манн, Иванов и Фербер, 2008. — 328 с.
22. Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку : монографія / [А. М. Колот, О. А. Грیشнова, О. О. Герасименко та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота. — К. : КНЕУ, 2010. — 348 с.
23. Тоффлер, Э. Шок будущего. — М. : АСТ, 2008. — 560 с.
24. Управление знаниями. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. — 208 с.
25. Флорида Р. Креативный класс : люди, которые меняют будущее / Р. Флорида ; пер. с англ. — М.: Классика-XXI, 2011. — 432 с.
26. Хейлбронер Р. Экономические проблемы постиндустриального общества. М., 1973.
27. Чухно А.А. Предмет економічної теорії // Економічна теорія. — 2009. — № 2.
28. Dreze J. India: Development and participation / J. Dreze, A. Sen. — Oxford, 2002. — 512 p.
29. Giddens A. The Consequences OF Modernity / Anthony Giddens. — Cambridge : Polity Press, 1990. Ibid. — 188 p.
30. Hodson W. Intellectual Capital. How to Build, Enhance It, Use It. N.Y.: John Wiley and Sons, Inc., 1993.
31. Kahn H. Wiener A. The Year 2000. A Framework for Speculation on the Next 33 Years. L., 1967.
32. Perkin H. Third Revolution: Proffesional Elites in the Modern World. L.A., N. Y.: Routledge, 1996.
33. Sen A. Development as Cability Expansion / A. Sen // Human Development and the International Development Strategy for the 1990s.
34. Sen A. Development as Freedom / A. Sen. — Oxford, 1999.
35. Shaiken H. Work Transformed. Automation and Labour in the Computer Age. N.Y.: Holt, Rinehart and Winston, 1995.

36. Stigler G. The Economics of Information. — Journal of Political Economy, June, 1961, v. 69,
37. Toffler A. The Third Wave. NY : Morrow, 1980.

References

1. Grinberg, R.S. (2014). «Ekonomika dlya cheloveka»: social'no orientirovannoe razvitie na osnove progressa real'nogo sektora : materialy Moskovskogo ekonomicheskogo foruma. Moscow. Kulturnaya revolyutsiya
2. Bauman, Z. (2002). Individualizirovannoe obschestvo (Individualized society). Moscow: Logos.
3. Bell, D. (1999). Gryadushee postindustrialnoe obschestvo (The future post industrial society). Moscow: Akademiya.
4. Vallerstain, I. (2003). Konets znakomogo mira. Sotsiologiya XXI veka (End of the acquainted world. Sociology of XXI century) Moscow.
5. Gal'chynskiy, A. (2013). Politichna noekonomika : nachala onovlenoyi paradigmi znan (Political noeconomy : of beginning of the renewed paradigm of knowledge). Kyiv: Lybid.
6. Darendorf, R. (1964). Nedavnie izmeneniya v klassovoy strukture sovremennoy Evropy (Recent changes in the class structure of modern Europe). Moscow.
7. Druker, P. (2012). Menedzhment. Vyzovy XXI veka (Management. Challenges of the XXI century). Moscow: Mann, Ivanov I Ferber.
8. Zadorojnyy, G., Davydova I. (2013). Dukhovno-kul'turni chynnyky sotsioekonomichnoyi dynamiky : monografiya molodykh vchenykh (Spiritual and cultural factors of socioeconomic dynamics: a monograph of Young Scientists). Kharkiv: Tochka.
9. Vallerstain, I., Collins, R., Mann, M., Derlugiyan, G., Kalkhun, K. (2015). Yest' li budushcheye u kapitalizma? (Is there a future of capitalism?). Moscow: Gaidar Institute.
10. Zadorojnyy, G. V. (2012). Sotsial'naya ekonomika: predmet i mesto v postneklassicheskom poznanii (Social economy: a subject and a place in the post-nonclassical cognition). Questions of political economy: the scientific electronic journal Economics.
11. Kastel, R. (2009). Metamorfozy sotsial'nogo voprosa. Khronika nayemnogo truda (Metamorphosis of the social question. Chronicle of wage labor). St. Petersburg: Aletheia.
12. Castells, M. (2000). Informatsionnaya epokha: ekonomika, obschestvo i kul'tura (The Information Age: Economy, Society and Culture). Moscow: HSE.
13. Kolot A.M. (2011). Dialektyka ekonomichnoho i sotsial'noho rozvytku yak predmet naukovykh doslidzhen' (Dialectics of economic and social development as a subject of research). Ukrayina : aspekty pratsi.
14. Kolot A.M. (2014). Naukove zabezpechennya upravlinnya pratseyu ta sotsial'no-trudovymy vidnosynamy na zasadakh mizhdystyplinarnoho pidkhodu (Scientific support of labor management and social and labor relations on the basis of an interdisciplinary approach). Ukrayina : aspekty pratsi.
15. Kolot A.M. (2010). Sotsial'no-trudova sfera: stan vidnosyn, novi vyklyky, tendentsiyi rozvytku : monografiya (Social and labor issues: state relations, new challenges and trends: Monograph). Kyiv: KNEU.
16. Kornish, E. (2000). Kiber budushcheye (Cyber future). Moscow: Vperedi XXI vek: perspektivy, prognozy, futurologi. (In front of the XXI century: prospects, forecasts, futurists).
17. Lebon, G. (2010). Psikhologiya narodov i mass (The Crowd: A Study of the Popular Mind). Chelyabinsk: Sotium.
18. Lektorsky, V.A. (2012) Filosofiya, poznaniye, kul'tura (Philosophy, knowledge, culture). Moscow: «Canon +» ROOI «Rehabilitation».
19. Naysbitt, J. (2000). Megatrendy na perspektivu do 2000 goda (Megatrends in the future to the year 2000). Moscow: Vperedi XXI vek: perspektivy, prognozy, futurologi. (In front of the XXI century: prospects, forecasts, futurists).
20. Lukyanenko, D. G., Poruchnyk, A.M., Kolot, A.M., Stolyarchuk, Y.M. (2011). Resursy ta modeli hlobal'noho rozvytku : monografiya (Resources and models Global Development: Monograph). Kyiv. KNEU.

21. Ridderstråle, J. (2008). *Biznes v stile fank navsegda: Kapitalizm v udovol'stviye (Funky Business Forever: Capitalism in the fun)*. Moscow: Mann, Ivanov and Ferber.
22. Kolot, A. M., Grishnova, O.A., Gerasimenko, O.O. (2010). *Sotsializatsiya vidnosyn u sferi pratsi v konteksti stiykoho rozvytku : monohrafiya (Socialization labor relations in the context of sustainable development: Monograph)*. Kyiv. KNEU.
23. Toffler, A. (2008). *Shok budushchego. (Future Shock)*. Moscow: AST.
24. *Upravleniye znaniyami (2006) (Knowledge Management)*. Moscow: Alpina Business Books, 2006.
25. Florida, R.V. (2011). *Kreativnyy klass : lyudi, kotoryye menyayut budushcheye (Creative Class people who are changing the future)* Moscow: Classical-XXI.
26. Heilbroner, R. (1973). *Ekonomicheskiye problemy postindustrial'nogo obshchestva. (Economic problems of post-industrial society)*. Moscow.
27. Chukhno, A. A. (2009). *Predmet ekonomichnoyi teorii (Subject Economics)*. Kyiv: Ekonomichna teoriya. (Economics).
28. Dreze, J., Sen, A. (2002). *India: Development and participation*. Oxford.
29. Giddens A. (1990). *The Consequences OF Modernity*. Cambridge : Polity Press.
30. Hodson ,W. (1993) *Intellectual Capital. How to Build, Enhance It, Use It*. New York: John Wiley and Sons, Inc..
31. Kahn, H., Wiener, A. (1967). *The Year 2000. A Framework for Speculation on the Next 33 Years*. London.
32. Perkin, H. (1996). *Third Revolution: Proffesional Elites in the Modern World*. Los Angeles, New York: Routledge.
33. Sen, A. (1990) *Development as Cability Expansion. Human Development and the International Development Strategy for the 1990s*.
34. Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford.
35. Shaiken, H. (1995). *Work Transformed. Automation and Labour in the Computer Age*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
36. Stigler G. (1961). *The Economics of Information*. *Journal of Political Economy*.
37. Toffler A. (1980). *The Third Wave*. New York: Morrow.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2015 р.